

KAI KURIE JURGIO DOVYDAIČIO TAUTOSAKOS UŽRAŠYMO NETIKSLUMAI

LEONARDAS SAUKA

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Straipsnio objektas – kai kurie Jurgio Dovydaičio anksti, XX a. trečiame–ketvirtame dešimtmetyje, rinktų dainų, pokaryje – pasakų ir kitų rinkėjo su dainavimu siejamų kūrinių užrašymo ypatumai.

Darbo tikslas – išryškinti tautosakos tekstologijai svarbias kūrinių transformavimo iš gyvo atlikimo fenomeno į rašytinį tekstą klaidas, praradimus ir galimus rinkėjo išprovokuotus naujadarus.

Tyrimo metodai – verifikacinis, lyginamasis, aprašomasis.

Žodžiai raktai: dainos kalba, eiliuotoji sandara, leksinė pasakos apimtis, intonaciniai ištekliai, „dainuojamos mįslės“.

Jurgis Dovydaitis – nepaprasta asmenybė lietuvių tautosakininkų fronte. Nėra kito tokio veikėjo, kuris taip sėkmingai daugiau negu septynis dešimtmečius būtų užrašinėjęs liaudies poetinę kūrybą. Surinktų kūrinių kiekiu jis, nėra abejonės, ryškus visoje Europoje. Be to, pasižymėjo ne tik užrašinėdamas, bet ir kaupdamas kitų, dažnai pačių pateikėjų užfiksuotus tekstus. Taigi jis buvo savotiškas tautosakos rinkimo organizatorius. Tuo laiku Lietuvoje jau buvo specialios tautosakai kaupti institucijos – archyvas, rankraštynas, į šią veiklą įsitraukė vidurinės ir aukštosios mokyklos, draugijos, bet Dovydaitis pats vienas vykdė šį darbą, mezgė platų tautosakos pateikėjų – užrašinėtojų tinklą, palaikė ryšius laiškais, ne kartą juos lankė namuose.

Šešiolikos metų pradėjęs užrašinėti, netrukus šį darbą Dovydaitis ima propaguoti per spaudą. Kaip pagalbą norintiesiems prisidėti prie tokios veiklos jis pateikia metodinę priemonę „Tautosakos rinkėjo darbas“ (Dovydaitis 1929), žadina skaitytojų susidomėjimą tautosakos kaupimu ugninga deklaracija ir šmaikščiomis apybraižomis, kuriose pasipila gyvi įspūdžiai iš tautosakos rinkėjo dienoraščio. Iš kai kurių rašinių trykšte trykšta jaunatviškas susižavėjimas ir karštas troškimas įtraukti ir kitus į tautai prasmingą veiklą. Toks yra „Gimtajame krašte“ paskelbtas straipsnis „Tautosakos reikaluose“ (Dovydaitis 1934). Štai keletas frazių iš šios publikacijos:

Moksleivi, vadovėlių verge! Jums daug, perdaug kalba apie tolimas Afrikos miškų tan-
kynes ir lygiašias Amerikos prerijas <...>. Atmink, kad lietuviai turime dalykų, brangesnių
už radinius faraono kapuose, brangesnių deimantų už randamus Kimberley kasyklose. Jie tik
mums vieniems tesuprantami. Tik jie vieni gali sustiprinti mūsų kraštą. Nekeliauk iš karto į
didelę kelionę: pradėk po truputį. Parsineši rankraščių. Juose tebūna randama viena kita pasa-
ka, retas, kitur niekur negirdėtas žodis, senos senelės daina <...>. Ryžkis. Ne rytoj, ne vasarą,
bet šią valandą, imkis rengtis į žygį, į neatidėliotiną darbą sergstint tautos brangenybes ir
keliant jos vaikų garbę – žygius. (Ten pat: 25)

Dovydaičio – tautosakos užrašinėtojo kasdienis triūsas ir laimėjimai, linksmi
nuotykių ir emocijų proveržiai – įdomi tyrimo sritis, galinti padėti geriau suvokti
jo pažintis su gausiu dainininkų, pasakotojų būriu, kur skirtingas talentas, nevienodi
charakteriai, gyvenimo istorijos, bendruomenės papročiai ir darbai esmingai veikė
abipusę sąveiką ir rezultatus. Turėjo įtakos ir kai kurių rinkimo organizatorių nuosta-
tos (pvz., XX a. trečio ir ketvirto dešimtmečio pradžioje), kai pro pirštus žiūrėta į kū-
rinių užrašymo kruopštumą. Tai sudarė sąlygas varžytis kuo daugiau užrašyti tekstų,
kad ir ne visai tiksliai. Apie praktikuotą anaiptol nepagirtiną pasakų užrašymo būdą
štai ką teigė pats Dovydaitis:

Žmogus sekė pasaką, o aš klausydamas darau jos konspektą. Vėliau sulig tuo konspektu
užrašydavau visą pasaką. (Dovydaitis 1929: 58)

Ir nors jis pripažįsta, kad šitaip rinkti negerai, tačiau apibendrina tokiais žodžiais:

Pasaką užrašę vis dėlto padarys geriau negu jos visai neužrašę. (Ten pat)

Paminėtų ir kitų veiksnių detalus tyrimas – ateities darbai, o šiuo straipsniu no-
rima atkreipti dėmesį, kaip tautosakos rinkimą paveikė tai, kad Dovydaičiui nebuvo
galimybės visą tautosaką užrašinėti garso įrašymo aparatūra. Tirta ankstyvuojai lai-
kotarpiu užrašytos dainos, pokario dešimtmečiais rinktos pasakos. Straipsnyje pa-
liečiama dar viena tema: kaip vėlesniais laikais Dovydaitis „atrasdavo“ vis naujų
„dainuojamųjų pasakų“ ir net „dainuojamųjų mįslių“.

Ankstyvuojai laikotarpiu Dovydaitis ypač daug surinko dainų. 1931 metais savo
knygoje „Dainos“ (DvD) jis rašė, kad pirmąjį pluoštą Kauno universitetui pateikęs
1926 metais, o ir vėliau surinktą medžiagą kasmet ten pat atiduodavęs. Šie rinkiniai
į Tautosakos komisijos fondus buvo įtraukti 1931 metais. „Mūsų tautosakos“ (MT 3)
gale pateiktoje Tautosakos komisijos gautos medžiagos registracijoje nurodyta, kad
Dovydaitis yra įteikęs keturis rinkinius (nr. 37, 40, 45, 46). Juose esama 1072, 1125,
2000 ir 1788 dainos. Kitų žanrų tautosakos yra gerokai mažiau: pasakų – 75, mįs-
lių – 390, patarlių – 300. Vėliau šie rinkiniai buvo saugomi Lietuvių tautosakos ar-
chyve, jų signatūros: LTR 218, 221, 224, 225.

Užfiksuoti tokią aibę dainų neturint garso įrašymo aparatūros (tik 200 melodijų
užrašyta fonografu) pareikalavo įtemptų pastangų ir sukėlė įvairių problemų. Viena
jų, su kuria susidūrė jaunas rinkėjas, – spėti tiksliai raštu perteikti greitai plūstantį

gyvų žodžių srautą be rašybos ir skyrybos klaidų. Deja, jų pasitaikydavo daug. Pavyzdžiui, daina „Kaimas kaimynėlis“ užrašyta šitaip:

Kaimas kaimynėlis
augo ažuolėlis
šimts gegužių kukavo.
Visi ponai vainon jojo
nevisi parjojo.
Visi medžiai sulapojo,
nevisi žydėjo.

Žydi mano obelė
raudonais žiedeliais,
verkė mano merguzėlė
gailiom ašarėm.
Cit neverk merguzėle
gailiom ašarėlėms.
Užauks žvirblis ik žąseliai
tai čiūčiuos tai liūliuos
ant narų kraštelio. (LTR 224/35/)

Panašių rašybos bei skyrybos klaidų gausu kiekviename puslapyje. Jų rasime ir toliau cituojamose ištraukose, kartu pastebėsime ir kitokios rūšies netikslumų.

Antai svarbus dalykas – tarmybės. Dovydaitis lankėsi daugelyje Lietuvos regionų, tad jam teko patirti ir dialektinės įvairovės užrašymo sunkumus, neretai ir sava tarmė supainiodavo plunksną. Štai dainoje iš Utenos krašto atsirado bendratis *verktie*. Čia ėmė ir prisiklijavo suvalkiečiui įprasta galūnė. Kitur nekirčiuotas skiemuo sukliudė išgirsti tikrajį tarmei būdingą balsį. Pavyzdžiui, du kitos iš tų pačių apylinkių užrašytos dainos posmai:

Žentelis išars
lygius laukelius,
žentelis pabalnos,
bėrus žirgelius.

Nei žintui arti,
lygūs laukeliai,
nei žintui balnoti
bėri žirgeliai. (LTR 221/15/)

Beje, tarmiško užrašymo sudėtingumą suvokė ir pats rinkėjas. Pavyzdžiui, 1929 metais rinkdamas dainas Utenos apskrityje, pažymi: „Tarmę kiek galint ir kiek įstengiu vartoju vietinę“ (žr. LTR 221 rinkinio pradžią). Būdamas Anykščių apylinkėse, užsimena apie atsiradusius netikslumus: „Sakė anykštėnų tarme, bet ji toli gražu nėra pilnai išlaikyta.“

Daug vargo būdavo norint pažymėti dainos eiliuotinę sandarą, tiksliai nurodyti eilutes, posmus, kartojimus ir kt. Neretai greitas dainavimo tempas kliudydavo tai padaryti. O nukrypus nuo eilėdaros modelio, ir susijaukdavo natūrali frazių tėkmė, ir atsirasdavo dainų stiliaus pažeidimų. Visa tai ima liudyti, kad išsimušta iš tradicijos kanonų.

Kai kur pastebime, kad yra praleistas žodis, nes eilutė ar frazė nedarniai sutrumpėjusi, pavyzdžiui:

Už marių už vandenėlių
rinko mergelė rinko jaunoji
Smulkias uogeles. (LTR 224/5/)

Parsamdysi mano tėveli
trisdešimt samdininkėlių
ūbam laukeliui. (LTR 224/809/)

Pirmame pavyzdyje trūksta žodžio *jūr(i)ų*, antrame – *arti*.

Būna, kad taisyklingai skamba trylika posmų (modelis – 8: 6:), bet sugriūva paskutinis:

*Aš pateksiu
tam jaunam berneliui,
katras man liuliavo,
tam aš ir pateksiu. (LTR 218/54/)*

Dainoje „Trys mylios girelės“ keturi pirmieji posmai ir paskutinis remiasi 6666 modeliu, o penktame – nuo jo nukrypstama:

*Užtikis rūtelę šaltoj žemelėj,
ir šiurkštus vejelis
nupūs gi rūtelei
žaliuosius lapelius,
žaliuosius lapelius
geltonus žiedelius. (LTR 218/54/)*

Čia posmo pradžioje yra netaisyklingai sudvigubinta eilutė, o ir eilučių skaičius nestandartinis.

Kitas pavyzdys – daina „Ateina naktelė poilsį nešdama“. Jos posmo modelis taip pat 6666, ir jis dažniausiai yra išlaikomas, o ten, kur nuo jo nukrypstama, suskamba negrabios frazės:

[5.] *Reikia mon karčiai verkti
ir negaliu užmigti,
smūtkai graužia širdį,
reikia karčiai verkite.*

[9.] *Cit neverk dukrela
balta lelijėle,
mylėk Dievą mylėk [c]notų,
ir sergėkis grieko,
užu vargus svieta,
linksmbę danguj atrasi. (LTR 221/121/)*

Nedarna atsiranda ir tada, kai į tekstą įsiterpia vienas kitas naujo modelio posmas:

*Rytelio rytmetelio
saulelė tekėjo,
pro šviesų lungelį
tėvelis žiūrėjo // 2 k.
Kur tu buvai sūneli
kur tu ulevojai,
kur tu juodus čebatėlius
kur tu surasojai? // 2 k.
Tu lydėjai bernuželį
per lygų laukelį,*

tai ty juodus čebatėlius
tai ty surasojai. // 2 k.

Meluoji sūneli
ne praudų kalbėjai. // 2 k.

Ašei buvau pas motulę
skyniau rūtų kvietkelį,
ašei buvau tėveli
žalių rūtų darželį.

Meluoji dukrele
ne praudų kalbėjai. // 2 k. (LTR 218/66/)

Nesklandumą pastebi ir pats Dovydaitis: „Dainuoja. Bet man atrodo, kad dainininkė dainą sugadino. Išklausti negalėjau, nes su žmonėmis nesikalba, o tik šiaip sau po nosia murma“ (LTR 216/66/).

Tai, kad Dovydaitis dažnai netiksliai išryškina dainų eiliuotąją sandarą, pastebėjo Jadvyga Čiurlionytė. Yra išlikęs „Dainų“ egzempliorius, kur ji dėl to prirašė daugybę pastabų (žr. 1, 3, 8, 14, 15, 16, 20, 21, 22, 23, 26, 27 nr. ir t. t.).

Jo knygoje pats pirmas kūrinys, padainuotas Onos Janulionienės, yra J. Čiurlionytės rinkinyje „Lietuvių liaudies melodijos“ (TD 5). Dovydaičio tekstas keliskart nukrypsta nuo silabinio modelio (5555), o J. Čiurlionytės variante tokių nukrypimų nėra. Štai pirmo posmo trečia ir ketvirta eilutės:

– *Kodėl* nebūt žaliai
Prie žalios *girelės?* (DvD 1)

Plg.: Kol nebūt žaliai
Prieg žaliai giriai. (TD 5 201)

Kiti nesklandumai – penktame ir šeštame posme:

– Oi, tėvai, tėvai,
Negerai darai,
Negerai darai
Jaunesnę dukrą
Pirma nudavei.

Oi, tėvai, tėvai,
Jaunesnę dukrą
Pirma nudavei,
O jau vyresnę
Pas sau *palikai.* (DvD 1)

Plg.: „Oi tėvai, tėvai,
Negerai darai,
Jaunesnę dukrą
Pirma nudavei.

Jaunesnę dukrą
Pirma nudavei,
O jau vyresnę
Pas sau pamynei.“ (TD 5 201)

Matome, kad Dovydaičio užrašytame tekste vietoj vyravusio ketureilio staiga atsiranda ne visai sklandus penkiaeilis posmas. Be to, pakeista ir leksika: vienur svetimžodis *kol* pakeistas žodžiu *kodėl*, kitur stilistiškai ekspresyvus posakis *Pas sau pamynei* pakeistas neutralėsiu *Pas sau palikai*.

Redaguoti ir keisti kūrinių kalbą rengiant „Dainas“ vertė Petras Būtėnas, recenzavęs šį mokykloms skirti numatytą leidinį. Jis pareikalavo: „visi nelietuviški žodžiai reikia pakeisti lietuviškais“, kartu pridūrė, kad iš tikro padainuotus būtina įrašyti išnašose ar rinkinio gale. Tai privertė Dovydaitį perrašinėti atrinktus tekstus.

Bet vėliau iš prof. Mykolo Biržiškos sužinojęs, kad dainos „turi būti leistos taip, kaip yra užrašytos“ (žr. DvD p. 312–313).

Dovydaitis tikrąjį dainos pavidalą taisė ir atkūrinėjo, o tai darydamas kai kur ir susipainiojo. Pavyzdžiui, viename posme atstatė svetimžodį, o kitame liko įrašytas lietuviškas atitikmuo:

Ant šio didžio dvaruželio
Vario vartai jau užkelti,
Lenciūgėliai užlaidyti.
Išeik, išei, mergužele,
Atkelk vario vartužėlius,
Atlaidyki *grandinėlius*.
Sodin mane nuo žirgelio,
Veda mane į svirnelį. (DvD 166)

Plg.: Ant šio didio dvaruželio
vario vartai jau užkelti
lenciūgėliai užlaidyti.
Išeik išei mergužele
atkelk vario vartužėlius
atlaidyk lenciūgėlius.
Sodin mane nuo žirgelio
vedė mane į svirnelį.
– Velik būčia negimusi
nekad jauna tekėjusi
ir į tokį vardą [vargą] įpuolusi.
Vainiks vysta širdis plyšta
prieš kunigą mainant stoną
Vargoninks vargonavo,
o kunigs mišias laikė. (LTR 224/38/)

Kaip matome, Dovydaitis, rengdamas dainas spaudai, kai kur gana laisvai elgėsi su savo užrašytais tekstais – čia neliko net kūrinio pabaigos.

Nemaža sunkumų sudarydavo gyvai dainuojant spėti tiksliai pažymėti kartojimus. Štai kaip nepasisekė Dovydaičiui užrašyti dainos „Lėk, sakalėli“ tikrojo pavidalo:

Lėk sakalėli į pakalnėlę
to pakalnėle to pakalnėle
aukso kresele.
Toje kresele toje kreselė

jauna panelė jauna panelė
galvą šukavo ir gailiai verkė
Nēr mą tėvelio nēr mą tėvelio
Daleliai skirti (LTR 224/53/)

Toliau kartojimas šioje dainoje tiksliau pažymėtas.

Įvairių netikslumų užrašant dainas galėjo atsirasti ir tada, kai rinkėjas pateikėją paprašydavo ne dainuoti, o sakyti tekstą. Pavyzdžiui, jau apibūdindamas „Dainose“ pirmosios dainos dainininkę Janulionienę, teigia: „Dainas pateikė tik dainuodama, nes žodžiu sakyti visiškai negalėjo“ (DvD p. 318). Apie dainininką Filerį rašoma: „Dainą diktuoti žodžiu nemokėjo. Dainos melodija greita, tai nespėjant užrašyti, dainininkas žodžius turėdavo pakartoti, bet dainuodamas juos sumaišydavo, klysdavo“ (DvD p. 319). O prie atlikėjos Marcinkienės apibūdinimo priduriama: „Visas dainas gerai atsiminė ir sakė kalbėdama žodžiu, ko daugumas dainininkų negali“ (DvD p. 321).

Šitie paaiškinimai leidžia manyti, kad, nespėjant rašyti, buvo prašoma sakyti dainą žodžiais.

Apžvelgus kai kuriuos Dovydaičio ranka užrašytų dainų tekstų trūkumus, kaip antai: rašybos, skyrybos klaidas, tarmių netikslumus, eiliuotos sandaros iškraipymus

ir kt., galima daryti prielaidą, kad jų priežastys dvejopos. Vienos yra bendros, nulėmusios istorinės situacijos, kai dar neturėta galimybių visą tekstą užfiksuoti garso įrašymo aparatu ir tekdavo, nespėjant tiksliai užrašyti, trikdyti natūralų dainavimą – stabdyti, prašyti kartoti, sakyti žodžiais, kai labai stigo tarmių ir dainų eiliuotos struktūros pažinimo. Kitos priežastys – individualios. Jo labai stengtasi kuo daugiau užrašyti dainų, tad būdavo atiduodami neperžiūrėti, nepatikslingi tekstai su elementariomis klaidomis, su praleistais ar visai ne tais žodžiais. Daug apsirikimų, neapsižiūrėjimų ir tuose puslapiuose, kurie perrašyti rašomąja mašinėle. Gausu netikslumų ir vėliau įteiktuose dainų rinkiniuose.

Dovydaičio rinkėjo kelyje savitas etapas buvo pokario dešimtmečiai, kai jis daugiau dėmesio ėmė skirti pasakojamajai tautosakai. Vienas to darbo rezultatų – pirmą kartą pasirodęs jo sudarytas savotiško profilio rinkinys „Lietuvių liaudies pasakos: Su dainuojamais intarpais“ (DvP 1957). Leidiniui pasirodžius, buvo pakviestos į Vilnių žymesnės pasakotojos, rengiami vakarai, susitikimai. Dovydaitis nepraleido progų dar kartą jas pašnekinti, užrašyti naujų variantų. Teko matyti, kaip jis, nespėdamas rašyti, vis stabdė pasakotoją Zosę Siliukiene: „Palauk“, „Sustok.“ Liko neaišku, ar tokie trukdymai nėra paveikę pasakos teksto. Neturint profesionalių stenografijos įgūdžių, vienam užrašinėti ilgą pasakojimo tekstą iš tikrųjų labai sunku, ypač kai pasakotojas ima šnekėti greitakalbe. Todėl tuomet, kol neturėta galimybių įsigyti magnetofono, praktikuota užrašinėti pakaitomis dviese.

Šiame straipsnyje pabandyta išryškinti, kiek nukentėdavo pasaka, kol iš efemerinio gyvosios kalbos reiškinio virsdavo ranka užrašytu tekstu. Tyrimui pasirinkta pora Dovydaičio užfiksuotų pasakos „Eglė žalčių karalienė“ variantų, ir jie palyginti su užrašytaisiais iš tų pačių pasakotojų vėliau magnetofonu.

Atkreiptas dėmesys į formalius dalykus. Vienas tokių – kiekybinis leksikos rodiklis (jį nustatant į apskaitą neįtraukti dainuojamųjų intarpų tekstai, nes jie užfiksuojami daug tiksliau). Nustatyta, kad pasakos „Eglė žalčių karalienė“ variante, kurį pasekė Z. Siliukienė ir 1951 metais ranka užrašė Dovydaitis (LTR 2907/22/), yra 1055 žodžiai. Kitame variante, kurį užrašė magnetofonu Pranė Jokimaitienė ir šifravo Klimas Viščinis 1961 metais (LTR 3482/23/), – vos ne dvigubai daugiau: 2024 žodžiai.

Kita pasakotoja, Liudvika Šilabritienė, Eglės pasakos variantą Dovydaičiui pasekė 1952 metais. Šį kūrinį 1961 metais ji dar kartą papasakojo Lietuvių kalbos ir literatūros institute, o iš magnetofono juostos jį iššifravo Stasys Skrodenis. Šifruotame variante yra apie 1200 žodžių, o Dovydaičio užfiksuotame – tik 810. Akivaizdu, kad ranka rašant tekstas būna gerokai glaudesnis.

Žvilgtelėję į intonacinių lygmenį, taip pat pastebime ryškių pakitimų. Tirtas frazių pasiskirstymas pagal akcentų skaičių. Į bendrą apskaitą įtrauktos ir vientisos, ir sudėtinų junginių dalys – frazės (neįtrauktos dainuojamųjų intarpų frazės). Kiekybinė analizė parodė, kad pirmiau minėtame Z. Siliukienės variante, kurį ranka užrašė Dovydaitis, daugiausia yra dviejų akcentų frazių – 24, trijų – 17, keturių – 21, penkių – 21, šešių – 17, septynių – 16, aštuonių – 11. Daugiau akcentų turinčių frazių – nedaug.

Tuo tarpu iš K. Viščinio šifruoto varianto ryškėja šiek tiek kitos tendencijos: vieno akcento – 23 frazės, dviejų – 37, daugiausia trijų akcentų – 47, keturių – 30, penkių – 27, šešių – 25, septynių – 26, aštuonių – 27, devynių – 16. Kitokių – jau mažai. Taigi matome, kad ranka užrašinėjant buvo paveikta ir pasakos intonacinė struktūra.

Reikėtų užsiminti ir apie pastebėtą pakitimą leksikos srityje, nors specialiai šiuo aspektu variantai nebuvo lyginti. 1961 metais į magnetofono juostą įrašytame Z. Siliukienės variante tarmiškas vyro pavadinimas *žmogelis* ir naujas terminas *vyras* pavartoti po tris kartus. 1952 metais Konservatorijoje iš jos užrašytame tekste – 10 kartų tik *žmogus* ar *žmogelis*, o 1951 metais Dovydaičio ranka rašytame variante – 10 kartų *vyras* (tik kartą skliaustuose paaiškinta, kad seniau – *žmogus*). Taigi pastebimas rinkėjo poveikis teksto leksikai.

Motyvų lygmenyje taip pat aptinkame nevienodumų. Štai „Eglės žalčių karalienės“ variante, kuri Dovydaitis užrašė iš L. Šilabritienės, žalčio apgaudinėjimų grandinėje figūruoja *piesta*, *kiaulė*, *avis*, *višta*, o kituose dviejuose tos pačios pasakotojos variantuose, tik užrašytuose pasitelkiant magnetofoną, dar pridedamas ir *piestis*. Galima spėti, ar pasakotoja, stabdoma ranka rašant, susipainiojo, ar užrašytojas pražiūrėjo.

Pažymėtinas įdomus Dovydaičio – tautosakos rinkėjo bruožas, retai pasitaikantis kitų užrašinėtojų veikloje: jis iš kai kurių pasakotojų tą patį kūrinį yra užrašęs ne vieną kartą. Nevengdavo jis užrašyti ir tais atvejais, kai kiti rinkėjai jau buvo apsilankę ir užfiksavę tą patį dalyką. Tai suteikia progų palyginti variantus, išryškinti ar pasakos kaitą, ar užrašymo būdo nulemtus trūkumus.

Vienas toks atvejis yra susijęs su Anastazijos Valiulienės sektomis pasakomis. Duktė, žinoma tautosakininkė Bronė Kazlauskienė, 1947 metais iš motinos ranka užrašė Eglės pasakos variantą. Jis buvo paskelbtas 1957 metais knygoje „Lietuvių tautosaka: Užrašyta 1944–1956“ (LTU). Dovydaitis iš tos pačios A. Valiulienės šią pasaką įrašė į magnetofono juostą 1964 metais. Sugretinkime dvi ištraukas iš artimų epizodų:

1947 metai

Mazgojo kartą prie upės trys seserys rūbus ir išsimaudžiusios nuėjo vilktis. Bet jaunesnioji sesuo rado savo marškiniuose žaltį ir sako:

<...>

Po trijų dienų atvažiavo žalčiai Elenytės. Bet tėvams jos pagailo, ir jie paslėpė ją po duonkepe, o vietoj Elenytės įvyniojo į maršką pušinę ir atidavė žalčiams. Įsisodino žalčiai pušinę į vežimą ir važiuoja pro mišką, kur buvo įkėlę savo gegutę. (EŽK 42)

1964 metai

Vieną kartą sasares mazgoja rūbus in upės, ir anas išmazgojį pradėja maudytis nusivilkį. Nu, pasimaudė, išlipė iš upės dvi. Apsivilka marškiniiais, trečia išlipė – daboja, kad jas marškiniuos žalktys inlindįs. Tai ana saka:

<...>

Tadu pa kiek laika, pa pora savaičių, atvažiuoja žalkčiai. Atvažiuoja ir saka:

– Duokit i duokit mum šitų dukterį.

A tėvai pamate, kad atvažiuoja, – jinai pasisake tėvam, kad teip buva, teip atsitika. Tadu paėme paslėpe pa diečku, i pakavoja dukterį tų. Nu, anys paėme, tėvai, suvynioja marškan balton pušinį. Invynioja, insodina vežiman ir saka:

– Čia unt mūsų duktė.

Anys važiuodami pasadina gegutį miški, žalkčiai. (EŽK 181)

Palyginę fragmentus matome, kad B. Kazlauskienės užrašytasis yra transponuotas į bendrinę kalbą, pakeistas ir svetimžodis lietuvišku atitikmeniu, ir sakiniai sunorminti, praradę natūralumo žavesį. Iš magnetofono juostos šifruotas tekstas iš karto pavergia tarmišku spalvingumu, pasakojimo gyvumu, patys vaizdai yra daug išsamesni.

Šitas sugretinimas savotiškai įdomus dar ir dėl to, kad A. Valiulienė yra žinoma kaip pasakotoja, kuri nelinkusi į laisvas improvizacijas. B. Kazlauskienė teigė, kad „kiekvieną pasaką motina yra išpasakojusi keliasdešimt kartų. Ir per penkiasdešimt metų – ir savo vaikams, ir anūkams – A. Valiulienė pasakas sekdamo vienodai, nieko nepakeisdama, nepraleisdama ir nepapildydama“ (AISŽ p. 6).

Atsižvelgus į šiuos teiginius, dar pagrįsčiau galima daryti išvadą, kad išryškėję abiejų variantų skirtumai dažniausiai nėra nulemti pasakojimo kaitos, o atsirado per užrašytoją. Veikė įvairūs veiksniai: ir manymas, kad reikia perteikti bendrine kalba, tvarkingais norminiais sakiniais, ir tai, kad, neturint garso įrašymo aparatūros, nespėta, nesugebėta visą pasakojimą tiksliai įsiminti formuojant rašytinį kūrinio pavidalą.

Tekstų užrašytų ranka ir netrukus magnetofonu, yra sukaupęs ir pats Dovydaitis. Kaip sakyta, jis nevengdavo pakartotinai apsilankyti pas savo pateikėjas ir užrašinėti jau sektas pasakas. Taip jis rinko tautosaką iš Onos Urbonienės, gyvenusios Upytės apylinkėje, 1963 ir 1964 metais. Pirmąkart Eglės pasaka neužrašyta į magnetofono juostą, antrąkart – užrašyta. Štai vieno epizodo palyginimas:

1963 metai

O broliai sulaukė nakties, ir vienas joja nakties. Išsivedė vieną sūnų. Ir ugnį kūrena, o dėdė botagų veja. Ir tos sūnus sako:

– Dėdė dėdė, kam čia botagų veji?

Jis sako:

– Tau, vaike, kad pasakytum, kaip motina tėvų šauks.

Nu, jis nesakė, neišdavė, o jį mušė botagu.

Rytą pargrižo namo. Kitąnakt kitą sūnų pasiėmė nakties. (EŽK 178)

1964 metai

Priėjo vakaras. Dėdelis joja nakties ir vedas vieną vyresnę dukterį. Išjojo nakties, susikūrė didelę ugnį tas dėdelis ir veja botagą su kabluku. To[j] dukrelė Anitutė malkas neša, laksto apie ugnį ir sako:

– Dėdele dėdele, ką čia dirbi?

Sako:

– Botagų veju.

– Ką gi, dėdele, darysi su tuo botagu?

– Tavi lupsiu!

– Tai už ką, dėdele, mani lupsį?

Sako:

– Pasakyk, kaip motina tėvų šauks!

Tai tą Anitutį taip lupė, taip jis lupė, kad ji taip verkė, taip verkė, ale nesakė.

Parjojo namole. Motina klausia:

– Ko tavo akys taip užraudotos?

O jin pasakė:

– Dėdelis didelę ugnį užkūrė, laužų padarė – man akis labai išgraužė, tai ašaros bėga.

Na, tai sulaukė antro vakaro – vė taip pat su antru anūku išjojo arklių ganyt. (EŽK 15)

Šio epizodo, papasakoto tos pačios pateikėjos – O. Urbonienės, labai ryškūs skirtumai akivaizdžiai rodo, kiek nukentėdavo siužeto detalės, prasminiai ir emociniai niuansai, stilius, kalbos žavesys tais laikais, kai dar labai trūko garso įrašų aparatūros.

Tautosakos užrašymo procese svarbų vaidmenį vaidina ir rinkėjo nuostatos, siekiai. Gali būti, kad rinkėjas domisi tik vienu žanru, o ne visu išsaugotu pateikėjo repertuaru. Tada užrašyti tekstai vienašališkai atspindi jo žinomų kūrinių visumą.

Kitu, retesniu atveju rinkėjas provokuoja pasakotoją ar dainininką sukurti naujais tradicijai nebūdingais bruožais „pasidabinusį“ kūrinį. Šitokios tendencijos pastebimos Dovydaičio veikloje.

Susižavėjęs lietuvių pasakomis su dainuojamaisiais intarpais, pradėjęs atskirais leidiniais jas skelbti, pateikęs skaitytojams pirmąją jų knygą (DvP 1957), jis užsidegė aistra surasti šitokių pasakų vis naujų ir naujų. Įkalbinėjimais ir kitokiais būdais jis provokavo naujadarų atsiradimą.

Kostas Aleksynas, rašydamas įvadą 1987 metų leidiniui, pastebėjęs, kad naujesnėse skelbiamose buitinėse pasakose dainuojamieji intarpai – dainų ir giesmių parodijos, pažymi:

Naujų dainuojamųjų intarpų yra patekę ir į senąsias pasakas. Tokia, pavyzdžiui, yra pono rauda pasakoje „Jonukas ir Onytė“ (46). Pasakoje „Mergytė ir meška“ (55), nusižiūrėjęs į žinomą dainą, sukurtas dainuojamasis intarpas; tuos žodžius išdainuoja kalaitė, pamačiusi į vestuves atvažiuojančius svečius (pats motyvas – irgi naujas). Pasakos „Tėvas sumano vesti dukterį“ (62) įprastinę pabaigos formulę „Ir aš ten buvau...“ pateikėja dar papildo dainos posmu. Tokie atnaujinimai bei papildymai paprastai neišeina iš vieno pasakotojo repertuaro ribų.

Stambiuose ir turtinguose J. Dovydaičio užrašytos tautosakos rinkiniuose pasitaiko ir pačių pateikėjų sukurtų ar labiau perkurtų pasakų. Jų dainuojamieji intarpai dažniausiai irgi nėra tradiciški – jie arba naujai sukurti, arba perimti iš kitų žanrų tautosakos. (Aleksynas 1987: 18)

Nėra abejonių, kad pats rinkėjas Dovydaitis buvo šių naujovių atsiradimo iniciatorius. Dėl užrašinėtojo įkyrokų klausinėjimų, įkalbinėjimų padainuoti ir atsirasdavo tokių naujadarų, kurie dažnai pakartotinai rašant jau „pasipuošdavo“ ir nauja gaida...

Dovydaičio siekis rasti kuo daugiau tautosakos tekstų su melodijomis buvo pagrįstas įsitikinimu, kad tai pačių seniausių laikų liudytojai:

Tos dainuojamosios, priešistorinės kalbos seniausias liudytojas, atspindys – pasakų išdainavimai. Išdainuojami pirmąsčiai vaizdiniai, atsidūrę žodžiu sekamoje pasakoje, lyg kokiuose rėmuose, jų saugomi išliko mažai pakitę ir virto savotiška puošmena. (DvP 1987, p. 24)

Skatinamas tokių idėjų, jis ne tik stengėsi kuo daugiau užrašyti pasakų su dainuojamaisiais intarpais, bet ir ieškojo muzikinio prado kituose žanruose. Vienas iš labiausiai pribloškiančių „atradimų“ buvo vadinamosios dainuojamosios mįslės. Per du dešimtmečius (1965–1985) Dovydaitis sudarė 184 mįslių rinkinį (melodijas šifravo Bronius Uginčius; žr. Ruzgas 1986: 162).

Štai pora tokių mįslių pavyzdžių, užrašytų Vilniuje iš Marijonos Aliukonienės, kilusios iš Onušio apylinkių (melodijas šifravo Eligija Garšvienė 2009 m.):

$\text{♩} = 100$

eiš| Vie - nas sa - ko: „Bė - kim bė - kim.“
 Ki - tas sa - ko: „Pas - ku - bė - kim.“
 Tre - čias sa - ko: „Pa - lin - guo - kim.“

Vienas sako: „Bėkim bėkim.“

Kitas sako: „Paskubėkim.“

Trečias sako: „Palinguokim.“ (LTRF mg. 5181/12/)

$\text{♩} = 116$

Vi - du - ry dva - ro meš - ka ka - ro,
 Vi - du - ry dva - ro meš - ka ka - ro.

Vidury dvaro meška karo,

Vidury dvaro meška karo. / 2 k.

Pst.: – Kas tai čia yra? [J. D.] – Kambary lopšys kabo. Ar karo, pasakyt kaip seniau, karo. Nu. Prie lopšio sėdim ir dainuojam [M. A.]. (LTRF mg. 5181/11/)

Akivaizdu, jog tai yra naujadarai, o juos išprovokavo ne kas kitas, tik pats rinkėjas. Nėra abejonių, kad buvo pažeistas vienas esminių tautosakos užrašinėjimo nuostatų: asmuo, renkantis šią kūrybą, turi būti objektyvus, neutralus, nešališkas. Negalima skatinti pateikėją kurti tai, ką trokšti išgirsti, jei tai visai svėtima to krašto tautosakai, niekada ten nebuvo girdėta.

Išvados

Tautosakos rinkėjo Jurgio Dovydaičio veiklos pobūdį ir rezultatus tam tikru mastu kai kuriais aspektais gana ryškiai iliustruoja trys jo užrašytos liaudies kūrybos klodai, sukaupti skirtingu laiku. Iš ankstyvųjų – trečiame ir ketvirtame XX a. dešimtmetyje užrašytų dainų ir šeštame, septintame – pasakų išryškėja problemos, kurias dažniausiai lėmė tai, kad renkant tautosaką buvo menkos galimybės plačiai taikyti garso įrašymo aparatūrą. Dėl to atsirasdavo įvairių trukdžių: natūralaus pateikimo stabdymo, dirbtinių pauzių, dainavimo keitimo sakymu ir kt. Tai lėmė užrašymo

netikslumus, tekstų nuskurdinimą. Veikė ir kiti veiksniai, kaip antai nepakankamas tarmių pažinimas, skatinimas užrašinėti bendrine kalba. Su daugeliu tokių sunkumų susidūrė ir kiti tautosakos rinkėjai.

Atkreiptinas dėmesys ir į specifinę J. Dovydaičio ypatybę, kuri išryškėjo per septintą–devintą dešimtmečius. Tautosakininką buvo užvaldžiusi idėja apie muzikinio prado tautosakos tekstuose archajiškumą. Jis ėmė provokuoti pateikėjus prikurti muzikinius intarpus ten, kur jų niekada nebuvo. Taip atsirado ir jo surinktos „dainuojamos mįslės“.

ŠALTINIAI ir LITERATŪRA

- ALSŽ – *Stebuklingas žodis: Lietuvių liaudies pasakos*, parengė Kostas Aleksynas, melodijas parengė Zofija Puteikienė, Kaunas, 1985.
- DvD – *Dainos: Skiriamos m-kloms*, surinko Jurgis Dovydaitis, Kaunas, 1931.
- DvP 1957 – *Lietuvių liaudies pasakos: Su dainuojamais intarpais*, užrašė ir paruošė Jurgis Dovydaitis, Vilnius.
- DvP 1987 – *Lietuvių liaudies pasakos su dainuojamaisiais intarpais*, surinko ir užrašė Jurgis Dovydaitis, melodijas parengė Zofija Puteikienė, Vilnius.
- DvP 1997 – *Lietuvių liaudies pasakos su dainuojamaisiais intarpais*, surinko ir parengė Jurgis Dovydaitis, Vilnius.
- DvP 2000 – *Lietuvių liaudies pasakos su dainuojamaisiais intarpais*, surinko Jurgis Dovydaitis, sudarė Kostas Aleksynas, melodijas parengė Vaclovas Juodpūsis, Vilnius.
- EŽK – *Pasaka „Eglė žalčių karalienė“*, t. 1: *Lietuvių variantai*, sudarė ir parengė Leonardas Sauka, Vilnius, 2007.
- LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas
- LTRF – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyno fonoteka
- LTU – *Lietuvių tautosaka: Užrašyta 1944–1956*, vyr. red. K. Korsakas, redkolegija: K. Grigas, Ambr. Jonynas, B. Uginčius, Vilnius, 1957.
- MT – *Mūsų tautosaka*, [t.] 3, red. V. Krėvė Mickevičius, Kaunas, 1931.
- TD – *Tautosakos darbai*, [t.] 5: *Lietuvių liaudies melodijos. Lithuanian Folk-Melodies*, spaudai paruošė J. Čiurlionytė, Kaunas, 1938.

Aleksynas Kostas 1987. Pasakos su dainuojamaisiais intarpais, kn.: *Lietuvių liaudies pasakos su dainuojamaisiais intarpais*, surinko ir užrašė Jurgis Dovydaitis, melodijas parengė Zofija Puteikienė, Vilnius.

Dovydaitis Jurgis 1929. *Tautosakos rinkėjo darbas*, Kaunas.

Dovydaitis Jurgis 1934. Tautosakos reikaluose, *Gimtasai kraštas*, Nr. 1, p. 23–26.

Ruzgas Albertas 1986. *Jurgis Dovydaitis: Bibliografinė rodyklė*, Vilnius.

CERTAIN INACCURACIES IN FOLKLORE RECORDINGS BY JURGIS DOVYDAITIS

LEONARDAS SAUKA

Summary

Jurgis Dovydaitis (1907–2001) was one of the most famous collectors of Lithuanian folklore, the amount of folklore accumulated by him being unique not only in Lithuania, but also in the whole of Europe. He not only recorded folklore himself, but had created a huge network of informants who noted down their own repertoires. Dovydaitis started collecting folklore at sixteen, and at twenty he

already published a small book “Handbook of Folklore Collector” (1929). A voluminous collection of folksongs that he had recorded was published in 1931. After the World War II his books of folktales with sung insertions became especially famous (various editions published in 1957, 1987, 1997, and 2000). Until 1960s, the quality of his folklore recordings suffered because Dovydaitis mostly had no possibility of using the sound recording equipment (that is also true of the majority of folklore collectors of the time). Therefore informants had to be stopped to make pauses, thus interrupting the natural flow of performance. The result was distortions and inaccuracies. Further, an idea overtaking Dovydaitis in 1960s–1980s and maintaining that musical principle was always the most archaic one in any text started affecting the results of his work. He was often provoking his informants to create melodies even for such tales and legends that had never had them. Thus he even managed to collect 184 sung riddles! In such a way the collector violated the main rule of his work demanding to preserve neutral attitude and not to force his own fabrications onto his informants.

Gauta 2009-02-24